

RECENZJE

BARBARA BATKO-TOKARZ* | UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI, KRAKÓW

Dwa nowe słowniki tematyczne uczniowskiej polszczyzny

K. Choińska, M. Pachowicz, *Słownik tematyczny uczniowskiej polszczyzny*

WYDAWNICTWO DIECEZJI TARNOWSKIEJ BIBLOS, TARNÓW 2015, s. 756 (STUP)

Z. Cygal-Krupa, K. Choińska, M. Pachowicz, *Słownik tematyczny uczniowskiej polszczyzny. Słownictwo rzadsze*, t. 1 i 2

WYDAWNICTWO DIECEZJI TARNOWSKIEJ BIBLOS, TARNÓW 2016, T. 1, s. 792; T. 2, s. 720 (STUP SR)

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.98.1.15>

Niedawno w krótkim odstępie czasowym wydane zostały w Tarnowie dwa słowniki tematyczne uczniowskiej polszczyzny. Choć nie zostały ponumerowane jako części I i II, a także zmienił się nieco skład autorski, jest jak najbardziej uzasadnione, by opisywać je jako całość, ponieważ wzajemnie się dopełniają. Wskazują na to tytuły oraz bardzo podobna szata graficzna, a zwłaszcza to, że obie części powstały na podstawie tego samego materiału badawczego, z zastosowaniem identycznej metodologii. Poza tym, choć Zofia Cygal-Krupa dołączyła do zespołu autorskiego dopiero przy STUP SR, metoda badawcza zastosowana w tych słownikach stanowi kontynuację koncepcji *słownictwa tematycznego*, zainicjowanej w polskim językoznawstwie przez nią i Władysława Miodunkę, a STUP, jak można przeczytać we wstępie, powstał właśnie z jej inicjatywy (STUP: VIII)¹. Na łączny charakter tych dwóch słowników wyraźnie wskazują zresztą same autorki w przedmowie do słownika z 2016 roku:

Materiał zgromadzony w *Słowniku tematycznym uczniowskiej polszczyzny. Słownictwo rzadsze* jest kontynuacją – w pewnym sensie drugą częścią złożoną z dwóch tomów: I i II – wcześniej wydanego *Słownika tematycznego uczniowskiej polszczyzny* (STUP); jest obrazem pewnego wycinka współczesnej polszczyzny, a szczególnie leksyki używanej przez uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum (STUP SR: VII).

STUP to zbiór ponad 7000 haseł, natomiast dwutomowy STUP SR zawiera aż 17 000 leksemów. Słowniki te obejmują tę część systemu leksykalnego współczesnej polszczyzny, jaką posługują się uczniowie kończący szkołę podstawową i gimnazjum. Zgromadzone słownictwo ma charakter dyspozycyjny, czyli są to słowa, które najszybciej pojawiają się w pamięci w związku

* barbara.batko-tokarz@uj.edu.pl

¹ Poza tym wieloletnia współpraca tych trzech autorek zaowocowała wcześniejszymi publikacjami na temat słownictwa tematycznego, zwłaszcza ludzi młodych i uczniów, zob. np. Cygal-Krupa, Pachowicz, Choińska 2005; 2008; Cygal-Krupa, Choińska 2006 (por. STUP SR: X–XI).

z jakimś tematem (STUP: VII). W słowniku z 2015 roku zebrane zostało słownictwo o wysokiej frekwencji wśród badanych, które można nazwać pierwszorangowym lub podstawowym słownictwem tematycznym. W słowniku z 2016 roku zaprezentowano natomiast słownictwo tematyczne nazwane rzadszym, czyli leksykę cechującą się mniejszą dyspozycyjnością, zajmującą peryferyjne miejsce w danym centrum, podaną przez niewielką liczbę ankietowanych uczniów (od 2 do 10)². Jego badanie jest cenne, ponieważ to właśnie w słownictwie o drugorzędnej randze odnotowuje się zdecydowanie większe przeobrażenia niż w leksyce pierwszoplanowej (STUP SR: VII–VIII). Materiał badawczy, który stanowiły ankiety, został zgromadzony w 2004 roku w 42 szkołach województw małopolskiego i podkarpackiego (por. STUP: IX–XI). Uczniowie dobrani zostali według różnorodnych kryteriów socjo- i psycholingwistycznych, by można było zobaczyć, jak czynniki te wpływają na zasób leksykalny badanych³.

Pod względem metodologicznym słowniki opierają się na koncepcji słownictwa tematycznego i centrów zainteresowań wprowadzonej do językoznawstwa polskiego przez W. Miodunkę i Z. Cygal-Krupę. Została ona opisana przez W. Miodunkę (1976; 1980). Wielkie znaczenie jego książki z 1980 roku dla badań nad słownictwem tematycznym, a także badań glottodydaktycznych podkreślają naukowcy zajmujący się tymi zagadnieniami (np. Cygal-Krupa 2016: XX–XXI; Gębał 2014: 63). Stała się ona inspiracją i podstawą metodologiczną dalszych badań, zwłaszcza Z. Cygal-Krupy (1986, 1990). Metoda badawcza zastosowana w omawianych słownikach polegała na ankietowym badaniu skojarzeń wyrazów z danym pojęciem u określonej grupy uczniów, a następnie na arbitralnym ustaleniu siatki pojęć tworzących wyróżnione pola leksykalne oraz budowaniu pól w trakcie badania. Oznacza to, że nie odwoływano się do żadnych tekstów, a istnienie związków wyrazowych sprawdzano *in absentia*. Metoda skojarzeń językowych opierała się na reakcji słownej badanego na hasło-bodziec, którym była nazwa centrum (STUP: XII). Układ słownika ma charakter rzeczowy, wyodrębniono w nim 20 ahierarchicznych centrów tematycznych⁴. Obejmują one następujące pojęcia tworzące określone pola leksykalne:

I. CIAŁO LUDZKIE, ZDROWIE, CHOROBA, OPIEKA ZDROWOTNA, II. CZŁOWIEK I RODZINA, III. DOM I JEGO WYPOSAŻENIE, PRACE DOMOWE, IV. POŻYWIENIE, JEDZENIE, NAPOJE, V. PRACA, ZAWODY I STANOWISKA, VI. ODZIEŻ, VII. ZAKUPY, PIENIĄDZE, HANDEL, VIII. PRZYRODA: ROŚLINY, DRZEWIA, KWIATY, IX. ZWIERZĘTA, X. SZKOŁA I NAUKA, XI. MIASTO, XII. WIEŚ, PRACE POŁOWE, XIII. PODRÓŻ, ŚRODKI TRANSPORTU, XIV. ODPOCZYNEK, SPORT, ROZRYWKI, XV. UCZUCIA, EMOCJE, STOSUNKI MIĘDZYŁUDZKIE, XVI. PAŃSTWO, SPOŁECZEŃSTWO I URZĘDY, XVII. SPOSOBY POROZUMIEWANIA SIĘ, XVIII. KULTURA, XIX. CZAS, OKREŚLENIA CZASU (PORY DNIA, ROKU), XX. ŻYCIE RELIGIJNE.

2 Małgorzata Pachowicz i Krystyna Choińska przeprowadziły ciekawą analizę porównawczą liczebności słownictwa tematycznego zawartego w tych dwóch słownikach, wskazując na stopień wypełnienia pól materiałem leksykalnym, a także centra tematyczne wypełnione nim najliczniej i najmniej licznie. Zestawienie to pokazało, że słownictwo rzadsze jest bardziej zindywidualizowane, zróżnicowane, a przez to liczniejsze (STUP SR: LX–LXI).

3 Do badań wybrano uczniów mieszkających w miastach i na wsiach, chłopców i dziewczęta, młodszych (6 klasa szkoły podstawowej) i starszych (3 klasa gimnazjum), a także ze względu na różny stopień wykształcenia rodziców (por. STUP: IX–XII).

4 Centra zostały ustalone ogólnie, na podstawie zmian zachodzących w świecie, wiedzy o młodych ludziach, a także z uwzględnieniem wybranych podziałów tematycznych, w tym pochodzących z pracy Z. Cygal-Krupy (1986).

Pola te ułożone są w kolejności od tego, co człowiekowi najbliższe, czyli od perspektywy cielesnej, przez codzienne środowisko życia, typowe czynności i doświadczenia, po szerszą społeczną, międzyludzką i kulturową perspektywę oglądu rzeczywistości, aż po życie religijne. Mogą być one wyrazem antropocentryzmu typowego dla wielu współczesnych podziałów tematycznych, gdy wokół nadrzędnego pojęcia *człowiek* sytuują się wszystkie wyróżnione pola ujawniające recepcję i kreację rzeczywistości pozajęzykowej (Cygal-Krupa 2016: XLVIII).

W obu słownikach materiał w centrach tematycznych podzielony został według części mowy (rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki), co odpowiada kolejności podawania przez uczniów słów w ankietach⁵. O kolejności w zbiorze każdej z części mowy decyduje ranga wyrazu (symbol R)⁶. Obok rangi wyrazu podawana jest jego frekwencja (symbol F), czyli liczba wystąpień w ankietach uczniowskich. Następnie zamieszczone są informacje na temat parametrów socjolingwistycznych charakteryzujących ankietowanych, takich jak: płeć, miejsce zamieszkania, nazwa szkoły, do której uczęszczali, wykształcenie jednego z rodziców. Każdy z parametrów zaznaczono odpowiednim skrótem⁷. Strukturę hasła warto zobrazować przykładami pierwszych rzeczowników w obu słownikach należących do centrum CIAŁO LUDZKIE, ZDROWIE, CHOROBA, OPIEKA ZDROWOTNA:

NOGA R1 1, R2 1, F 786, M 384, K 402, SP 452, G 334, Mi 353, W 433, Ww 161, Wś 311, Wz 314 (STUP);

PRZEŁYK R 1, F 10, M 7, K 3, SP 5, G 5, Mi 5, W 5, Ww 2, Wś 6, Wz 2 (STUP SR).

W słowniku z oczywistych względów nie zostały podane informacje wskazujące na znaczenie danego wyrazu, ale w większości domyślenie się znaczenia oraz intencji przyporządkowania danego leksemu do określonego centrum jest w miarę proste i oczywiste. Z metodologii tej wynika, że stosunkowo często poszczególne leksemy mogą być kojarzone przez uczestników z różnymi centrami zainteresowań⁸. W wypadku wyrazów wieloznacznych umieszczonych w różnych polach pomagają dodatkowe kryteria wyszukiwania, o które zadbały autorki. Słowniki te zawierają bowiem indeksy alfabetyczne: zarówno wyrazów z danego centrum, jak i znajdujący się na końcu indeks wszystkich wyrazów z 20 centrów tematycznych. Dzięki temu zebrany materiał przedstawiono na trzy sposoby, czyli za pomocą: (1) listy rangowej i frekwencyjnej; (2) alfabetycznego indeksu wyrazów poszczególnych centrów; (3) alfabetycznego indeksu wszystkich wyrazów w słowniku (STUP SR: VII).

5 W każdym z centrów uczniowie byli proszeni o podanie 15 rzeczowników, 5 przymiotników oraz 5 czasowników w bezokoliczniku (por. STUP: XIV).

6 W STUP pojawiają się informacje o randze wyrazu zarówno w obrębie wydzielonych części mowy (R1), jak i w obrębie danego centrum (R2), a w STUP SR z oczywistych względów tylko o randze wyrazu w obrębie danej części mowy (R).

7 R – ranga, K – kobieta, M – mężczyzna, Mi – miasto, W – wieś, SP – szkoła podstawowa, G – gimnazjum, Ww – wykształcenie wyższe rodziców, Wś – wykształcenie średnie rodziców, Wz – wykształcenie zawodowe rodziców.

8 Mamy z tym do czynienia zwłaszcza w STUP, gdzie jest dużo leksemów kojarzonych z kilkoma centrami, np. *bawić się, brzydki, człowiek, czytać, fajny, ładny, komputer, pracować, przyjemny*, ale także w STUP SR, np. *bezpieczny, kochać, kupować, rower, teatr, własny*. Informacje te mogą być przydatne do różnorodnych badań nad językiem młodzieży.

W słownikach zaprezentowana została wiedza o świecie badanych uczniów, ponieważ – jak zauważają autorki – w wyróżnionych kręgach tematycznych

został zamknięty realny świat, w którym młodzi ludzie żyją i funkcjonują, który znają. Centra zainteresowań wiążą się ze stereotypowymi sytuacjami życiowymi uczniów, z ich funkcjonowaniem w rodzinie, domu, wśród rówieśników, w szkole, na zakupach, w kościele, w miejscu zamieszkania, na łonie przyrody, w podróży, w miejscach odpoczynku, kontaktu z kulturą (STUP: XIII–XIV).

Oba słowniki traktowane jako całość dostarczają cennego materiału egzemplifikacyjnego do różnorodnych badań nad polszczyzną przełomu wieków, która z jednej strony zachowuje stabilność, ale z drugiej podlega także przeobrażeniom. Oficjalność sytuacji, w jakiej przeprowadzany był eksperyment, sprawiła, że badania słownictwa tematycznego młodzieży szkolnej przyniosły opis zmian rozwojowych raczej w zakresie języka ogólnego i potocznego, a nie socjolektu uczniowskiego (por. Cygal-Krupa, Choińska 2006: 19–20). W zgromadzonym materiale nie odnotowano wyrazów wulgarnych, za to w słownictwie rzadszym uwidoczniały się elementy regionalne (np. *Kapłanówka, nakastlik, paryje*), a także przestarzałe (np. *oborny, promienieć*). Bardzo liczną grupę stanowią leksemy potoczne (np. *klop, spożywcza, superowy*), zdrobnienia, zgrubienia, wyrazy nacechowane emocjonalnie czy neologizmy słownikowe (np. *zwierzátko, polarek, ciężarówka, sympatyczność, kombajnować*), a także nazwy własne i skrótowce odzwierciedlające rzeczywistość młodych ludzi (np. *Giertych, McDonald, NFZ, IRC, MMS*) oraz określenia dotyczące nowych technologii (np. *Mix Plus, Windows*) (za: STUP: XV–XVI; STUP SR: LXII–LXIII).

Słowniki obejmują leksykę z okresu polityczno-społeczno-kulturowej transformacji w Polsce, stanowią więc doskonały materiał do badań porównawczych ze słownictwem zebranym tą samą metodą kilkadziesiąt lat wcześniej. Takie porównanie, ukazujące zmiany polskiej rzeczywistości odbite w języku, było już przez badaczki częściowo przeprowadzane⁹. Umożliwia je zwłaszcza STUP SR zawierający słownictwo, które szczególnie podlega przeobrażeniom. Zwróciły na to uwagę same autorki, wskazując na różnice pomiędzy opracowaniem Z. Cygal-Krupy (1986) a opisywanymi tu słownikami na przykładzie centrum PRACA, ZAWODY I STANOWISKA. Analizy takie potwierdzają przekształcenia w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny polegające na trwałym przesunięciu w obrębie każdego centrum i nowych tendencjach rozwoju słownictwa charakterystycznych dla zmieniającej się rzeczywistości (STUP SR: VIII–IX).

9 Z. Cygal-Krupa i K. Choińska (2006) opisywały zmiany rozwojowe w słownictwie tematycznym dzieci i młodzieży szkolnej w ciągu 25 lat, wskazując na przeobrażenia w wybranych polach tematycznych. Odbiciem przemian zachodzących w Polsce były zwłaszcza zmiany wśród wyrazów o rosnącej randze, a malejącej frekwencji. Liczne innowacje leksykalne w analizowanych centrach są odzwierciedleniem potrzeby nazywania nowych zjawisk, jakie pojawiły się w okresie transformacji ustrojowej, politycznej i ekonomicznej oraz w wyniku tzw. rewolucji techniczno-informatycznej (Cygal-Krupa, Choińska 2006: 19–20).

Dzięki prezentowanym słownikom metodologia zastosowana w fundamentalnych dla polskiej glottodydaktyki i leksykografii tematycznej badaniach W. Miodunki i Z. Cygal-Krupy przeżywa na początku XXI wieku swoisty renesans, co otwiera nowe perspektywy dla badań porównawczych i przekrojowych. Mogą z nich korzystać nie tylko językoznawcy, glottodydaktycy, ale także nauczyciele, uczniowie, tłumacze, dziennikarze i wszyscy, którzy chcą wiedzieć, jak młodzi użytkownicy polszczyzny początku XXI wieku widzą świat, a także jak w polszczyźnie odbijają się przeobrażenia rzeczywistości nas otaczającej i jaki jest jej stan w obliczu tych przemian (por. STUP: VIII). Słowniki te są istotne dla badań nad słownictwem tematycznym oraz glottodydaktyki także dlatego, że w części wstępnej do STUP SR zamieszczony został bardzo dokładny opis polskiej tradycji badań nad słownictwem tematycznym w perspektywie przekrojowej autorstwa Z. Cygal-Krupy (2016). Ten liczący ponad 40 stron artykuł w znaczący sposób uzupełnia lukę w opisie polskiej tradycji klasyfikowania słownictwa według kryterium tematycznego. Badaczka opisała zarówno słownictwo w układzie rzeczowym w historii leksykografii polskiej, zaczynając od najwcześniejszych słowników tego typu takich jak dzieła Jana Murmeliusza czy Franciszka Mymera, jak i nowoczesne projekty leksykograficzne, czyli klasyfikację tematyczną w elektronicznym *Wielkim słowniku języka polskiego* PAN. Autorka przedstawiła też słownictwo tematyczne w opracowaniach leksykograficznych współczesnej polszczyzny ogólnej, a także w pracach z zakresu stylistyki, dialektologii, socjolingwistyki i glottodydaktyki polonistycznej. Dużo miejsca poświęciła słownictwu tematycznemu w badaniach francuskich i polskich, opisując koncepcję René Michéa i prace W. Miodunki, a także zastosowanie tych badań w programach nauczania języka polskiego jako obcego. Na końcu rozważań Z. Cygal-Krupa formułuje konkluzje dotyczące możliwości wykorzystania tej metodologii, jej cech charakterystycznych, takich jak antropocentryzm, oraz stawia postulat opracowania w pełni nowoczesnego słownika tematycznego polszczyzny jako pierwszorzędного zadania stojącego przed polskim językoznawstwem (Cygal-Krupa 2016: XLVI–XLVIII). Ciągłe istnieje bowiem potrzeba większego dowartościowania tego typu słowników w opisach naukowych, a także ich tworzenia, zwłaszcza że z perspektywy użytkownika mają one wiele zalet. Dwa opisywane tu słowniki wychodzą naprzeciw tym postulatam i stanowią cenny nabytek współczesnej leksykografii o profilu tematycznym.

Bibliografia

- Cygal-Krupa Z. 1986: *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Cygal-Krupa Z. 1990: *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego (na wybranych przykładach)*, nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Cygal-Krupa Z. 2016: *Słownictwo tematyczne w językoznawstwie polskim (ze szczególnym uwzględnieniem leksykologii, leksykografii i glottodydaktyki)*, [w:] Z. Cygal-Krupa, K. Choińska, M. Pachowicz, *Słownik tematyczny uczniowskiej polszczyzny. Słownictwo rzadsze*, t. 1, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów, s. XIII–LV.
- Cygal-Krupa Z., Choińska K. 2006: *Zmiany w słownictwie tematycznym dzieci i młodzieży*, [w:] K. Ożóg, E. Oronowicz-Kida (red.), *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 15–20.

- Cygal-Krupa Z., Pachowicz M., Choińska K. 2005: *Obraz postaw młodzieży wobec zdrowia zawarty w słownictwie tematycznym uczniów szkół tarnowskich*, [w:] T. Lisicki, B. Wilk, A. Walentukiewicz (red.), *Prozdrowotny styl życia. Uwarunkowania społeczne*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Gdańsku, Gdańsk, s. 225–233.
- Cygal-Krupa Z., Pachowicz M., Choińska K. 2008: *Słownictwo tematyczne związane z życiem religijnym uczniów VI klasy szkoły podstawowej oraz III klasy gimnazjum*, [w:] R. Przybylska, W. Przyczyna (red.), *Język katechezy*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów, s. 291–300.
- Gębał P. 2014: *Krakowska szkoła glottodydaktyki porównawczej na tle rozwoju glottodydaktyki ogólnej i polonistycznej*, Biblioteka „LingVariów”, Glottodydaktyka, t. 7, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Miodunka W. 1976: *Swoistość słownictwa tematycznego*, „Język Polski” LXV, z. 3, s. 180–186.
- Miodunka W. 1980: *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa–Kraków.